

PAPER DETAILS

TITLE: Ahmed b. Ferah el-Isbîlî'nin (ö.699/1300) "Garâmî Sahîh"Adli Manzûmesinin Hadis Usûlü Açısından Degerlendirilmesi

AUTHORS: Fehmi ÇIÇEK

PAGES: 355-382

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/908754>

Ahmed b. Ferah el-İşbîlî'nin (ö.699/1300) "Garâmî Sahîh" Adlı Manzûmesinin Hadis Usûlü Açısından Değerlendirilmesi

Fehmi Çiçek*

Öz

İslam ilim tarihinde, Hadis usûlü alanında yazılan ilk manzum eser olarak bilinen "Garâmî Sahîh" manzûmesi ile İbn Ferah el-İşbîlî (ö. 699/1300), hadis usûlüne farklı bir zenginlik katmıştır. Bu manzûme, 20 beyitlik kısa bir eser olmasına rağmen, İslam dünyasında büyük ilgi görmüş, farklı zamanlarda değişik âlimler tarafından, hakkında 40'tan fazla şerh ve hâşiye yazılmıştır. Bu eserden sonra, İslam dünyasında hadis usûlü manzûmeleri gelişmiş, kısa (20-100 beyit), orta (100- 500 beyit) ve uzun (500-1000 beyit ve üzeri) birçok manzûme ve (1000 beyit ve üzeri) elfiyeler yazılmıştır. Şihabüddin el-Hüveyyî (ö.693/1294), Zeynüddin el-İrakî (ö.806/1404), Muhammed b. Abdurrahman el-Berşensî (ö.808/1406) ve Celalüddin es-Süyûtî (ö.911/1506) gibi âlimlerin *Elfiye*'lerine; Şemseddin el-Mecdüddin el-Fîrûzâbâdî (ö.817/1415), Kemalüddin eş-Şümunnî (ö.821/1419), İbn Zekrî et-Tilimsânî (ö.899/1494) ve Radıyyüddin el-Gazzî (ö.935/1529) gibi âlimlerin manzûmelerine ilham kaynağı olduğunu söyleyebileceğimiz bu manzûme-de İşbîlî, *sahih*, *zayıf*, *hasen*, *mu'dal*, *mürsel*, *mevkuf*, *merfu* gibi hadis usûlü terimlerinin

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri ABD, İstanbul/Türkiye, fehmicicek@yahoo.co.uk, orcid.org/0000-0002-0482-3675

lafızlarını zikrederek, sevgi ve aşk konulu bir gazel üretmiştir. Böylece hadis usûlünü, teknik terimlerin ağırlığı altında kalmaktan çıkarıp ilim ehli nezdinde daha cazibeli bir yapıya büründürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hadis, usûl, manzum, sevgi, el-İşbîlî.

Ahmad bin Farah al-Ishbeeli (D. 699/1300) and His Poem Named "Gharaami Saheeh (My Love is True)" an Assesment from the Perspective of the Methodology of Hadith

Abstract

Ibn Farah al-Ishbeeli's poem named "Gharaami Saheeh (My love is true) about the methodology of Hadith is considered in the history of Islamic sciences as the first poem written in this field. Even though it has comprised short content of 20 couplets only, it has attracted great attention of many scholars that more than 40 commentarial books have been written about it. After this poem, many others have appeared, succeeding each other till current age. Therefore, it is possible for us to say that this field, after him, has been subsequently developed and reached up to a position that great poems comprising thousand couplets, have been written by different scholars like Shihab al-din al-Khuwaiyi, Zayn al-din al-Iraaqi, Jalal al-din Soyuuti and others. Ishbeeli, in this poem, just provided the names of terminologies used in the methodology of Hadith as Saheeh, Hasen, Dha'e-ef, etc, and made up a beautiful poem whose topic is love.

Keywords: Hadith, methodology, poem, love, Ishbeeli.

I. İbn Ferah el-İşbîlî'nin Hayatı ve "Garâmî Sahih" Adlı Manzûmesi

1. Hayatı

Şihabuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ferah b. Ahmed el-Endelüsî el-İşbîlî, 3 Rebiülevvel 625/1228 tarihinde İşbîlîyye'de¹ dünyaya geldi. 646/1249 yılında Frenk'ler İşbîlîyye'yi işgal ettiği zaman, onlara esir düştü. Sonra Allah'ın yardımıyla kurtulup hacca gitti. Oradan Mısır'a döndü. Mısır'da el-İzz b. Abdüsselam² gibi meşhur âlimlerden ders aldı. Daha sonra Şam'a giderek oranın tanınmış âlimlerinin ilim meclislerine katıldı. Hadis ilmine ağırlık verdi. Hadislerin lafızları, manaları ve fıkhi gibi meselelerde derinleşti. Bir müddet sonra, bu ilmin büyük âlimlerinden biri oldu. Uzun yıllar Şam'ın en büyük camii sayılan Emevî Camii'nde, hadis dersleri verdi. Kendisine "Dâru'l-hadîsi'n-nûriyye" medresesi başmüderrisliği teklif edildi. Ancak o, idarecilik görevini kabul etmedi. Telif ve tedrisle meşgul olmayı tercih etti. Birçok değerli talebe yetiştirip eserler yazan Ebu'l-Abbas el-İşbîlî, 699/1300 senesinin Cemâziyelaahir ayında vefat etti.³

2. Eserleri

Kaynak eserlerde, İşbîlî'ye ait çok sayıda eser adı geçmemektedir. Hadis usûlüne dair yazdığı manzûme ile meşhur olan İşbîlî'nin tespit edebildiğim eserleri şunlardır:

1- "*Garami Sahih*" Manzûmesi: İslam dünyasında büyük bir şöhret bulan bu manzûme hakkında aşağıda detaylı bilgi verilecektir.

- 1 Endülüs İspanya'sında Kurtuba'nın doğu tarafına düşen, denize yakın büyük bir şehir, bkz. Şihabuddin Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I, Beyrut, Dâru Sâdir, s. 195.
- 2 Abdulaziz b. Abdüsselam b. Ebu'l-Kasım es-Sülemî el-Kâhirî eş-Şâfiî (ö. 660 /1262), Sultanu'l-ulema, İzzüddin gibi lakaplarla tanınan meşhur âlim, bkz. Şemseddin Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahman b. el-Gazzî, *Dîvânü'l-islâm*, thk. Seyyid Kürevî Hasan, III, Beyrut, Daru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1990, s. 289.
- 3 Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mu'cemu's-şüyûhi'l-kebîr*, thk. Muhammed Habib, I, Taif, Mektebetü's-Siddîk, 1419/1998, s.82; İbn Teğrî Berdî - Ebu Mehasin - Yusuf b. Teğrî Berdî b. Abdullah ez-Zâhiri el-Hanefî, *en-Nücûmu'z-zâhira fî mülûki mısır ve'l-kâhira*, VIII, Mısır, Daru'l-Kütub, Kültür ve İrşâd Bakanlığı, t.y., s. 191; Tâcüddin es-Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, thk. Dr. Muhammed Mahmud Muhammed et-Tanâhi - Dr. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, 2. bs., VIII, Dâru'l-hecr, 1413, s. 26; Abdulhayy İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb min ahhâri men zeheb*, thk. Mahmud el-Arnaût, VII, Dimaşk, Dâru İbn Kesir, 1406/1986, s. 775; Ebu Abdullah Muhammed b. Ebu'l-Feyz Cafer b. İdris Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe li beyâni meşhûri kütübî's-sünneti'l-müşerrafe*, thk. Muhammed Muntasir b. Muhammed ez-Zemzemî, Dâru'l-beşâiri'l-islamiyye, 2000, s. 218; Zehebî, *Târîhu'l-islam*, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmürî, XXXXXII, Beyrut, Dâru'l-kitabî'l-arabî, 1993, s. 383.

2- Şerhu'l-erba'in en-neveviyye ⁴

3- *Muhtasaru Hilâfiyyâtî'l-Beyhakî*:⁵ Beyhakî (ö. 458/1066)'nin, İmam Şâfiî ve Ebu Hanîfe'nin fıkhi konularda ihtilaf ettikleri meseleleri zikretmek için kaleme aldığı "*El-Hilâfiyyât beyne'l-imâmeyni eş-şâfi'î ve ebî hanîfe*"⁶ adlı eserinin özetidir. Riyad'ta 5 cilt olarak basılmıştır.⁷

3. "Garâmî Sahîh" Adlı Manzum Eseri

3.1. Eserin Muhteva Tanıtımı

İsmi ilk beytinde geçen "Benim aşkım gerçektir." anlamındaki (*Garâmî sahîh*) ifadesinden alan bu manzûme, 20 beyitlik kısa bir metinden oluşmasına rağmen, ilim dünyasında büyük bir şöhret bulmuştur. Bu veciz manzûmeye 40'ın üzerinde şerh yazılmıştır ⁸. Haşiyeleri de sayarsak, bu rakam daha da artmaktadır. Genel bir bakış açısıyla manzûmeye yaklaştığımızda, bu manzûmenin beş özelliği dikkat çekmektedir:

a- Bazı ilim çevrelerince, hadis usûlü alanında yazılan ilk manzum eser kabul edilmesi. Kaynak eserlerde, hadis usûlü alanında müstakil olarak yazılan ilk manzum eserlerin, hicri VII. yüzyılın ortalarında ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu asırda, hadis ıstılahları konusunda müstakil bir manzûme yazıp, manzûmesi günümüze kadar ulaşan iki müelliften biri Muhammed b. Ahmed el-Huveyyî (ö. 693/1294) ⁹, diğeri de İbn Ferah el-İşbîlî (ö. 699/1300)'dir. Ancak bu alanda, ilk müstakil manzûme yazan müellifin hangisi olduğu meselesi, tartışmalı bir konu-

4 Ebu Bekir Sifîl, "İbn Ferah", *DÎA*, XIV, s. 490-491.

5 Sifîl, *a.g.e.*, s. 490-491.

6 Ahmed b. Hüseyin Ebu Bekir Beyhakî, *El-Hilâfiyyât beyne'l-imâmeyni eş-şâfi'î ve ebî hanîfe*, thk. Mahmud b. Abdulfettah Ebu Şezâ en-Nehhâl, Kahire, er-Ravza li'n-neşri ve't-tevzî', 1436/2015, s. 67

7 Ahmed b. Ferah İşbîlî, *Muhtasaru hilâfiyyâtî'l-beyhaki*, thk. Ziyâb Abdülkerim Ziyâb Akl, Riyad, Mektebetü'r-rüşd, 1417/1997, s. 120.

8 *Fihrisü'l-hizâneti't-teymûriyye*, Mustalahu'l-hadis, II, Kahire, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1366/1947, s. 20-21.

9 Şihabüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Halil b. Se'âde b. Cafer el-Huveyyî, Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Mu'cemu's-suyûh el-Kebîr*, II, s. 144; Ziriklî, *el-A'lâm*, 15. bs., V, Dârü'l-ilim li'l-melâyîn, 2002m, s. 324; İbn Kesir, *Tabakâtü's-şâfi'îyyîn*, thk. Ahmed b. Ömer Hâşim, Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1413/1993, s. 946-947; Takrîyyüddin el-Makrîzî, *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, II, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997, s. 256; Âdil Nüveyhid, *Mu'cemü'l-müfessirin*, II, Beyrut, Müessesetü Nüveyhid, 1988, s. 481-482; Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman el-'Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi târihi'l-kuds ve'l-halil*, thk. Adnan Yunus Abdülmecid, II, Amman, Mektebetü Dendîs, t.y., s. 121-122.

dur. Vefat tarihleri esas alındığında Hüveyyî (ö. 693/1294)'nin manzûmesinin ilk müstakil eser olduğu gözümüze çarpmaktadır. Ancak vefat tarihinin önde olması -bilimsel olarak- manzûmesinin de önce yazıldığı anlamına gelmediği için, daha fazla bir araştırmaya ihtiyaç duymaktayız.

Manzûmesinin 1605 ve 1606. beyitlerinden anlaşıldığına göre; Hüveyyî, *El-fiye*'sini vefatından iki sene önce (691/1292 yılında) yazmıştır. Ancak vefat tarihi 699/1300 olan İşbîlî, 20 beyitlik manzûmesinde, eserini ne zaman yazdığı konusunda bize bir bilgi vermemektedir. Zehebî'nin (ö. 748/1348)¹⁰ "*Târîhu'l-İslâm*"da İşbîlî'nin biyografisini verirken; "*O'nun, hadis sıfatları konusunda gazel türünden güzel bir kasidesi vardır. "Garâmî Sahih (Sevgim Sahih'tir)" diye başlar. 20 beyittir. Bu kasideyi, ondan dinledim. Hocalarım ed-Dimyâtî ve el-Yûnînî de 660/1260 küsür yılında bu kasideyi ondan dinledi,*"¹¹ şeklindeki ifadesiyle, İşbîlî'nin "*Garâmî Sahih*" manzûmesini, Hüveyyî'nin *Elfiye*'sinden daha önce yazdığı ispatlanmış ve bu alanda yazılan ilk müstakil eser olduğu ortaya çıkmış oldu.

b- Hiç bir açıklama yapmadan *sahih, zayıf, hasen, mu'dal, mürsel, mevkûf, merfû*' gibi hadis usûlû terimlerinin lafızlarını zikrederek, kelime anlamıyla terim anlamı arasında bir alaka kurmaya çalışıp, sevgi ve aşk konulu bir gazel üretmesi. Böylece hadis usûlûnû, teknik terimlerin ağırlığı altında kalmaktan çıkarıp insanların nezdinde daha cazibeli bir yapıya büründürmesi.

c- Tevriye¹², Kinaye¹³ ve İstiâre¹⁴ gibi edebî sanatları büyük bir ustalıkla kullanması.

10 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârukî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), Hadis hâfızı, tarihçi ve kıraat âlimi, bkz. Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *DİA*, XXXIV, 2013, s. 180-188.

11 Zehebî, *Târîhu'l-islâm*, thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, XV, Dâru'l-garbi'l-islâmî, 1425/2003, s. 894.

12 "Şiir veya nesirde yakın ve uzak iki anlamı bulunan bir lafzın zihne ilk anda gelen yakın anlamını değil de gizli bir karineye dayalı olarak uzak anlamını kastetmektir", Ali Bulut, *Bedi' İlmi*, İstanbul, İFAV Yayınları, 2016, s. 95; Salahuddin Halil b. Aybek b. Abdullah Safedî, *Fazzu'l-hitâm ani't-tevriyeti ve'l-istihdâm*, nşr. el-Muhammedî Abdulaziz el-Hinnâvî el-Muhammedî, Kahire, Dâru't-tibâatî'l-muhammediyye, 1399/1979, s. 147-162.

13 "Sözlükte "Bir şeyi bir şeyle örtmek" anlamına gelen kinâye kelimesi edebî sanat olarak "örtülü anlatım" demektir. Beyân âlimlerine göre kinaye, söz içinde geçen asıl anlamın yanında bir başka lâzımî mânanın anlatıldığı kelime veya terkiptir", İsmail Durmuş, "Tevriye", *DİA*, XXVI, 2012, s. 34-36.

14 "Sözlükte "ödünç istemek, ödünç almak" anlamına gelen istiâreyi belâgat âlimleri, "bir kelime veya terkinin, teşbihe mübalağa ve yorum gücü sağlamak için benzeşme ilgisıyla ve bir karineye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılması" şeklinde tarif etmişlerdir" İskender Pala – İsmail Durmuş, "İstiâre", *DİA*, XXIII, 2001, s. 315-318.

d- Kafiyesi “LÜ” ile tamamlandığı için “Lâmiyye” ismiyle de tanınması.¹⁵

e- Çok muhtasar olduğu için, kapalı ve derin manalar içermesi.

Ahmed b. Ferah el-İşbîlî’nin bu manzum eserde kullandığı hadis usûlü terimlerini şöyle sıralayabiliriz: *sahih, mu’dal, mürsel, müselsel, zayıf, metrûk, hasen, semâ’, hadis, mevkuf, merfu’, münker, tedlis, muttasıl, munkatı’, müdrec, müdebbec, müttefik, müfterik, muhtelif, müsned, mu’an’an, mevzu, mübhem, aziz, meşhur, garip, maktu’, âli ve nâzil*.

Bu manzûme üzerine yazılan, Bedreddin ibn Cemâ’a’nın¹⁶ (ö. 819/1417) “*Zevâlû’t-terah şerhu manzûmeti ibn ferah*”, Hâfız ibn Kutluboğa’nın¹⁷ (ö.879/1475) “*Şerhu manzûmeti ibn ferah*”, Hâfız ibn Abdî’l-Hâdi el-Hanbelî’nin¹⁸ (ö.744/1344) “*Şerhu manzûmeti ibn ferah*”, Muhammed el-Emir el-Mâlikî’nin (ö.1232/1817) “*eş-Şerhu’l-melîh alâ mukaddimeti garâmî’s-sahih*” gibi birçok şerh, manzûmede geçen hadis usûlü terimlerini şerh etmekle yetinirler.

İlk ve sonraki dönem hadis usûlü kaynak eserlerinde, hadis usûlü terimleri hakkında gerek muhtasar, gerekse tafsilatlı bilgiler mevcut olduğuna göre, söz konusu manzûmenin sadece terimlerini açıklamakla sınırlı olan bir şerhin, “yeterli, uygun ve kapsamlı” şerh sıfatlarını taşımadığı kanaatindeyiz. Manzûmenin anlam derinliğini, edebî sanatları, hadis usûlüne katkılarını, hepsinden önemlisi, manzûmede geçen terimlerin sözlük anlamıyla ıstılah anlamı arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığını açıklayan bir şerhe rastlayamamış olmam, manzûmeye olan ilgimi daha da artırdı. Yaptığım uzun mutâ’alâlar sonucunda, manzûmede geniş bir anlam derinliği olduğunu, terimlerin sözlük anlamı ile ıstılah anlamı arasında ince bir ilişkinin varlığını fark ettim.

15 Muhammed b. Ahmed b. Sâlim es-Sefârînî, *el-Milehu’l-garâmiyye alâ manzûmeti ibn ferahi’l-lâmiyye*, thk. Sâmi Enver Câhîn, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1417/ 1996, s. 12.

16 Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilazîz el-Kinânî el-Hamevî (ö. 819/1416), Şâfiî fakihî, hadis ve dil âlimi, bkz. Cengiz Kallek, “İbn Cemâa”, *DİA*, XIX, 1999, s. 394-395.

17 Ebû’l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî (ö. 879/1474), Hanefî fakihî ve hadis âlimi, bkz. Talat Sakallı, “İbn Kutluboğa”, *DİA*, XX, 1999, s. 152-154.

18 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî es-Sâlihî ed-Dımaşkî (ö. 744/1343), Hanbelî fakihî ve muhaddis, bkz. Ferhat Koca, “İbnü’l-Hâdi”, *DİA*, XIX, 1999, s. 273-274.

II. İbn Ferah el-İşbîlî'nin "Garâmî Sahih" Manzûmesinin Açıklaması

١- غَرَامِي (صَحِيحٌ) وَالرَّجَا فِيكَ (مُعْضَلٌ) * وَخُزْنِي وَدَمْعِي (مُرْسَلٌ) وَ(مُسَلْسَلٌ)

1. Benim sevgim, sahih'tir. Sana olan ümidim, mu'dal'dir. Hüznüm ve gözyaşlarım, mürsel'dir, müselsel'dir.

"Garâm" lügatte, neredeyse helâke götüren "şiddetli sevgi" demektir¹⁹. Buna göre nâzım, mahbûbuna hitaben "**Sevgim, sahih'tir**" diyerek manzûmesine başlıyor. Mahbuba duyulan sevgiyi zikredip ayrılık acısına atıfta bulunma sanatı diyebileceğimiz "Hüsnu'l-İbtidâ" veya "Berâetü'l-İstihlâl" sanatını kullanıyor.²⁰ Sevgilisine olan aşkını "Sahih" kelimesiyle tanımlaması, bu aşkın, sözlük anlamıyla, sağlam, kuvvetli ve sıhhatli olduğunu ifade eder. "Benim bu aşkım, bazı insanlarda görülen sahte sevgilere benzemez. Tam tersine, gerçek, hakiki, kuvvetli ve sıhhatli bir aşktır. Hastalıklı, illetli ve zayıf değildir" anlamını vermek te mümkündür.

Hadis usûlû terminolojisine göre sahih hadis, adâlet ve zapt sahibi bir râvinin, yine kendisi gibi (adâlet ve zapt sahibi) bir râviden, başından sonuna kadar muttasıl (birleşik, kopuk olmayan) bir senetle rivayet ettiği; şâz olmayan, (zarar verici) bir illeti de bulunmayan hadis'tir.²¹

İşbîlî, sevgilisine hitaben "*Garâmî Sahih*" diyerek, büyük bir aşk, sevgi ve muhabbet içinde olduğunu ifade eder. Bu büyük sevgi, onu öyle bir hale getirmiştir ki, onu görenler, onun hakkında yanlış, asılsız, gerçek dışı yorumlar yapmaya başlamıştır. Bu yorumlar, onu derinden yaralamaktadır. Bu yorumların, sevgilisinin kulağına giderek kendi hakkında yanlış bir düşünceye kapılmaması için manzûmesine böyle bir ifade ile başlamayı daha uygun görmüştür. "Sevgim, sahih'tir" cümlesiyle, kendi hakkındaki bütün asılsız ithamlara reddiye vermiştir.

Aynı zamanda, sahih hadis'in haber naklinde zikredilen terim anlamı ile sözlük anlamı arasında da ilginç bir alaka kurmaya çalışmıştır. Bu sevgisinin, sahih hadisin sıhhat sıfatlarını taşıdığına işaret etmiştir. Her şeyden önce, bu sevgisinin

19 Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbi Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lugah*, thk. Ahmed Abdulgafur Attâr, V, Beyrut, Dâru'l-ilim li'l-melâyîn, 1407/1987, s. 1996.

20 İbn Nâsirüddin ed-Dimaşki, *'Ukûdü'd-dürrer fî 'ulûmi'l-eser*, thk. Seyyid Subhi el-Hüseyni - Mustafa İsmail, Beyrut, Daru İbn Hazm, 1425/2005, s. 21.

21 Ebu Amr Osman b. Abdurrahman İbn Salah, *Ma'rîfetü 'Ulûmi'l-hadis*, thk. Nureddin İtr, Beyrut, Dâru'l-fikr, 1406/1986, s. 12; Celalüddin Abdurrahman b. Ebu Bekir Süyûtî, *Tedribü'r-râvi fî şerhi takrîbi'n-nevâî*, thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbi, I, Dâru Taybe, t.y., s. 61; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavihi nuhbeti'l-fiker*, thk. Nureddin İtr, Dimaşk, Matbaatü's-sabbâh, 1421/2000, s. 58.

herhangi bir illeti (problemi) bulunmadığını, duru, temiz ve saf bir sevgi olduğunu belirtmiştir. “Adâlet sahibi ve zaptı kuvvetli insanlar, ancak, benim bu sevgimi (içinde bulunduğum hâlimi) doğru anlayıp sana doğru (aynen olduğu gibi) nakledebilir. Bu iki sığata sahip olmayan insanlar, benim hâlimi doğru anlayamazlar. Bu iki sığata (adâlet ve zapt) sahip bir insan, benim hâlimi (şiddetli sevgimi) görüp yine kendileri gibi adalet ve zapt sahibi bir insana naklederek sana ulaştırdığında (muttasıl senet), senin yanındaki uzman hekimler (rivayet ilmini derinlemesine bilen âlimler) bu sevgimin “Sahih (bütün şüphe ve tereddütlerden uzak) olduğunu anlarlar” demek istemiştir.

Sana olan ümidim mu’dal’dır: İşbîlî, burada “Mu’dal” hadis e işaret etmiştir. Hadis usûlü terminolojisinde mu’dal hadis, senedin ortasından iki veya daha fazla râvinin kopması ile nakledilen hadis’e denir.²² Nâzım, sevgi ve aşkıni sahih yollarla mahbubuna iletği zaman, sevgilisinden gelecek olumlu cevabı (ümidini), Mu’dal hadis’e benzetmiştir. Zira “Senden gelecek olan ümidim, ne benden, ne de senden kaynaklanan sebeplerden değil, benim ile senin aranda mevcut bulunan iki veya daha çok kimselerin hatasından dolayı, kopuktur, **mu’dal’dır**. Bu ümidimin, bir ucu bende, diğer ucu sendedir. Her iki taraf da sağlamdır. Ancak ortadaki kişilerin hataları yüzünden, kopuktur, zayıftır. Bu nedenle üzüntüm şiddetlidir” demek istemiştir. Zira, bir sonraki cümleleri bu anlama işaret etmektedir²³.

Hüznüm ve gözyaşlarım, mürsel ve müselsel’dır. Nâzım, burada hüznünü Mürsel hadis’e, gözyaşlarını da müselsel hadis’e benzetmiştir. **Mürsel hadis**, Tâbiîn’den bir râvinin sahabeyi atlayarak Hz. Peygamber’den rivayet ettiği hadis’tir.²⁴ Buna göre, şöyle bir anlam vermek mümkündür: Benim ile senin aradaki bir iki bağın kopmasından dolayı (mu’dal), aramızda oluşan ayrılığın verdiği acı, kalbimi o kadar etkiliyor ki, bu acı ve üzüntü, kalbimden fışkırıp beynimi ve dilimi atlayarak (irsal), direk uzuvlarımdan (amellerimden) çıkmaktadır. Bu hüznümü ifade etmeye, dil ve kelimeler âciz kalıyor. Bu nedenle dilim değil, amel-lerim bu hüznü dile getiriyor. Dilim susuyor, davranışlarım konuşuyor. Benim bu hâlimi gören temiz kalpli insanlar, derdimin nasıl bir dert olduğunu anlıyor.

22 Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdulkadir el-Mâlikî Ezherî, *eş-Şerhu’l-melîh ‘alâ mukaddimeti Garâmî sahih*, thk. Hişam b. Muhammed el-Hasenî, Beyrut, El-Mektebetü’l-Asriyye, 1431/2010, s. 45; İbn Salah, *‘Ulûmü’l-hadîs*, s. 59.

23 Mu’dal kelimesinin sözlükte kullanılan “çok şiddetli” anlamına bakarak “Sana olan ümidim çok şiddetlidir” manasını vermek te mümkündür. Ancak bir sonraki cümleler, terim anlamını kullanmanın daha doğru olduğunu göstermektedir.

24 Kasım b. Kutluboğa el-Hanefî, *Şerhu manzûmeti ibn fereh*, thk. Hişam b. Muhammed el-Hasenî, Beyrut, El-Mektebetü’l-Asriyye, 1431/2010, s. 95-117.

Müselsel hadis, senedin sonundan başına kadar, bir sözü veya bir fiili, bütün râvilerin silsile halinde tekrarlayarak naklettiği hadis'tir. En meşhur misallerinden bir tanesi, Hz. Peygamber'in Muaz b. Cebel'e (ö.17/638) hitaben; "*Ey Muaz, Muhakkak ki, ben seni seviyorum*" diye başlayarak "*Her namazdan sonra "Allah'ım, seni zikretmem, sana şükretmem ve sana güzel kulluk yapmam için bana yardım et" demeyi sakın ihmal etme*"²⁵ hadisidir. Muaz b. Cebel de aynı hadis'i tabiinden öğrencisine naklederken "*Muhakkak ki, ben seni seviyorum*" diyerek nakletmiştir. Diğer râviler de senedin başına kadar aynı şeyi yapınca, bu hadis "Müselsel" ismini almaktadır.²⁶

Buna göre beytin anlamı şöyledir: Aynı şekilde gözyaşım, o kadar şiddetli, o kadar hızlı, o kadar heyecanlı ki, kalbimden çıkıyor, beynimi atlayarak (irsal), direk gözlerime ulaşıyor. Halbuki aslolan kalbimden beynime gidip oradan gözlerime ulaşması gerekirdi. Ancak gözyaşlarım, o kadar hızlı ve şiddetli ki, kalbimden çıkıp beynimi aşarak direk gözlerimden boşalıyor. Bu yaşlar, gözlerimden silsile halinde dökülüyor. Her bir damlası dökülürken, hep aynı şeyi söylüyor: "Vallahi, seni seviyorum"

٢ - وَصَبْرِي عَنْكُمْ (يَشْهَدُ) الْعَقْلُ أَنَّهُ ... (ضَعِيفٌ) وَ(مَثْرُوكٌ) وَذُلِّي أَجْمَلٌ

2. Sana karşı sabrım, akıl şahitlik eder ki, Zayıf'tır, Metrûk'tur. Zül'lüm ise en güzeldir:

Senin sevgine karşı, tahammülüm zayıftır. Bilakis, daha da ötesi, metruk'tur. Sevginize mukavemet edemiyorum. Sana olan sevgim o kadar büyük ki, seni görmek ve sana kavuşmak için sabırsızlanıyorum. Bu sabrımın miktarını soracak olursanız, çok açık ve net bir şekilde söyleyebilirim: zayıf ve cılız. Hatta öyle zayıf ki, bazen tutamıyorum. Sabrımı bırakıp terkediyorum. Bu nedenle, sabrım, her hangi bir şeye kayıtlı olmadan, terkedilmiş (metruk) bırakılmıştır. Bunun sonucunda da, bu sevgi, beni öyle bir hale getiriyor ki, bu hâlim başkalarına göre bir zillet, bir düşkünlük, bir eziklik, bir hastalık olarak değerlendirilse de, bana göre en güzel (ecmel) bir haldir.

Bu beyitte nâzım, üç hadis usûlû terimine işaret etmiştir: 1- şâhid, 2- zayıf, 3- metruk. Ancak bu terimlerden bazıları –Allahu a'lem- ıstılah anlamında değil, sözlük anlamında kullanmıştır.

25 Ebu Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, I, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâm, t.y., s. 369, hadis no. 751; Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî Ebu Davud, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, II, Saydâ, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y., s.86, hadis no. 1522.

26 İbn Salah, *Marifetü 'Ulûmi'l-hadis*, s. 59

Şâhid: Bir hadis usûlü terimi olarak şâhid (veya şevâhid), herhangi bir hadisin metnini (veya metnin manasını) destekleyen başka bir hadis ile beraber rivayet edilirse, bu destekleyici ikinci hadise “şâhid” denir. Ancak şâhid ismini alabilmesi için, ikinci (destekleyici) hadisin, birinci hadisten (desteklenen hadisten) tamamen farklı bir senet ile gelmesi gerekir.²⁷ Buna göre nâzım, aklını, sabrına şâhit tutmuştur. Akıl ile sabrın kalbe bağlandığı yollar (sened) birbirinden farklıdır. Diğer bir ifadeyle, mahbubuna olan sevgisini ve bu sevgiden kaynaklanan sabırsızlığını, akıl ile desteklemiştir. Dolayısıyla kendisinin mecnun (akılsız) olduğunu iddia edenlere bir taraftan reddiye verirken, diğer taraftan, mahbubunun sıfatlarını müşâhede eden, onun hem yaratılış hem de ahlâki güzelliğini gören sâlim akla sâhip bir insanın da aynı şekilde sabırsızlanacağını, sabrını tutamayacağını ve ilginç davranışlar sergileyebileceğini îma etmiştir.

Zayıf hadis: Sahih hadisin yukarıda zikredilen şartlarından herhangi birisini kaybeden hadise “zayıf hadis” denir ²⁸. Bu tanıma göre, senedinin herhangi bir yerinde kopukluk olan veya adalet sıfatını kaybeden veya zaptı zayıf olan veya daha sika bir râviye muhalefet eden (şâz) veya herhangi bir illetle muallel olan bir hadis, hadis usûlü âlimlerince zayıf hadis tanımı içinde değerlendirilmektedir.

Ahmed b. Ferah el-İşbîlî’nin “*Sana karşı sabrım ... zayıftır*” derken, “zayıf” kelimesini –yukarıda açıkladığımız gibi- sözlük anlamında kullandığını, ıstılah anlamında kullanmadığını düşünüyordum. Zira hadis usûlü âlimlerinin yukarıda belirttiği zayıf hadis tanımlaması ile bu beyit arasında bir alaka bulamamıştım. Ancak uzun mütâlaalar sonucunda İşbîlî’nin bu ifadeyi hem sözlük hem de ıstılah anlamında kullandığını gördüm:

İşbîlî, sevgilisine karşı büyük bir sevgi ve aşk içerisindeydi. Bu aşk ve sevgi –iki kelime sonra da ifade ettiği gibi- onu güzel bir zillet haline çevirmektedir. Görenler onu, zelil, düşkün, şaşkın, garip bir kimse sanmaktadır. Hâlbuki o, şu düşüncelere sahiptir: “Benim bu sabırsızlığımı gören, ama “Sika râvi” sıfatlarını taşımayan bir insan, benim bu hâlimi doğru (sahih) bir bakış açısıyla yorumlayamaz. Yanlış değerlendirir. Bu nedenle beni “zelil, düşkün, şaşkın, mecnun” zanneder. Böylece benim bu hâlimi, kendisi gibi sika olmayan bir râviye naklettiği zaman, benim bu haberim “zayıf” bir senet ile başkalarına ulaşır. Diğer taraftan, benim bu hâlimi yanlış değerlendiren (sika olmayan) bir râvi, başka sika bir râviye nakletse bile, sika râvi bu yanlış haberi alıp başkalarına nakletmekten imtina eder. Böylece senette bir kopukluk (inkita’) oluşur. Veya benim bu hâlimi doğru bir bakış açısına sahip sika bir râvi görse, doğru bir değerlendirmeye, başka sika

27 İbn Salah, *a.g.e.*, s. 83.

28 Süyûtî, *Tedribü ’r-râvi*, s. 195; İbn Salah, *a.g.e.*, s. 41

olmayan veya zaptı zayıf bir râviye nakletse, benim bu haberim yine zayıf bir yolla nakledilmiş olur. Diğer bir ifadeyle, benim bu hâlim, herhangi bir yolla başkalarına nakledildiği zaman, benim bu haberimi, ancak, alanında uzman âlimler (âşıklar) ²⁹ doğru değerlendirebilir. Alanında uzman olmayan (âşık olmayan) bir kimse, benim ne hâlimden anlar (ne metni doğru değerlendirir), ne de kendisine ulaşan nakli (senedi) doğru yorumlar.

Metruk: Sözlük anlamı “terkedilmiş, yalnız başına bırakılmış” manasına gelen bu ifade, hadis usûlû terimi olarak, “adâlet” veya “zabt” sıfatlarından herhangi birisini kaybettiği için, kendisinden asla hadis alınmayan bir kişinin rivayet ettiği hadise denir.³⁰

İşbîlî, bu beyitte, mahbubuna olan sabırsızlığını, önce hem sözlük hem de ıstılâh anlamında zayıf hadise benzettti. “Sana karşı sabrım zayıf” dedi. Sevgilisinin sevgisine karşı mukavemet etme gücüne (sabrına), sözlük anlamıyla “zayıf” hükmünü verdi. Bu “Zayıf” ibaresinin altından, “çok az da olsa biraz sabrım var” anlamı çıkar. Yani “Az miktarda olsa da sabredebiliyorum, kendimi kontrol edebiliyorum” anlamını vermek mümkündür. Sonra İşbîlî, daha da ileriye giderek “metruk” hükmünü verince, “Sabrım, terk edilmiştir. Kendi haline bırakılmıştır. Hiçbir kayıt altında değildir. Dolayısıyla artık sabredebiliyorum. Kendimi kontrol edemiyorum” demek istemiştir.³¹ Ayrıca kinaye yoluyla metruk hadisin terim anlamına işaret etmiştir. Böylece “Benim maşukuma olan sabrım tükenince, onun sevgisine karşı mukavemet etme gücüm bitince, benden sâdır olan söz ve fiilleri, kesinlikle, adalet ve zapt sıfatlarını kaybeden (metruk) bir kimseden dinlemeyin” mesajını vermiştir.

۳- فَلَا (حَسَنَ) إِلَّا (سَمَاعَ) حَدِيثَكُمْ ... مُشَافَهَةً يُنَلَى عَلَى فَائِقُ

3. O halde, benim bu hâlimin iyileşmesi (hasen hale gelmesi), ancak ve ancak, sizin sözünüzü (hadisinizi), sizin ağzınızdan (müşâfaheten) işitmek (semâ’), sonra da bana yazdırılması (imlâ), daha sonra da bu sözlerinizi benim başkalarına nakletmem ile mümkündür.

Bir başka ifadeyle, benim bu hastalığımın şifası, üç şeydedir: 1- Sizin sözlerinizi dinlemek 2- Bu sözleri yazmak 3- Onları başkalarına nakletmek. Bu yönüyle nâzım, âdetâ dünya ve ahiret kurtuluşuna götüren üç yola işaret etmiştir: 1- Hz. Peygamber’in hadislerini, ehliyetli ve icazetli muhaddislerden dinlemek (semâ’), 2- Hadisleri yazarak (veya ezberleyerek) muhafaza etmek, 3- Hadisleri, hem dil hem de amel ile, başkalarına nakletmek. “Allah, benim sözümü işiten, onu anla-

29 Burada uzman hadis otoritelerine bir kinaye vardır.

30 İbn Salah, ‘Ulûmü’l-hadîs, s. 126.

31 İbn Nâsirüddin, ‘Ukûdü’d-dürer fi ‘ulûmi’l-eser, s. 21.

yıp muhafaza eden, sonra da onu, benden işittiği gibi, başkalarına nakleden kim-senin yüzünü (çeşit, çeşit nimetlerle) güldürsün”³² şeklindeki peygamber duası, bu anlamı desteklemektedir.

Başka bir yorumla, benim sevgim sahihtir. Ancak senin bu sevgime verdiğin karşılık (sana olan ümidim), benim ile senin aranda (ortada) iki veya daha fazla kişinin hatasından dolayı mu’dal (zayıf) düşmüştü. Bana zayıf yolla gelen bu ümidimin, zayıf derecesinden kurtulup hasen derecesine çıkması, dolayısıyla makbul hale gelebilmesi, ancak ve ancak, sizin sözünüzü, benim, sizin ağzınızdan işitem ile mümkündür. Böylece ben, sizin hadisinizi, bizzat sizden (müşâfaheten) işiteceğim. Bana yazmam için izin verilecek, ben de yazacağım ve sözlerinizi başkalarına nakledeceğim.

İşbîlî, sevgilisine olan muhabbetinin boyutlarını “sahih” kelimesiyle ifade ettikten sonra, sevgilisinden gelecek cevabı merak eder. Ancak sevgilisinden gelen cevap, ortada iki veya daha fazla râvinin düşmesinden dolayı kendisine zayıf (mu’dal) yolla ulaşır. Bu nedenle üzülür, ağlar, hastalanır. Lakin bu zayıf yolla gelen haber, haberin asılsız olduğu anlamını taşımadığı için İşbîlî, sevgilisinden zayıf yolla gelen cevabı, kuvvetlendirmek ister. Bu zayıf yolu, başka yollarla, te’yit edip *hasen* derecesini yükseltmek ister. Hatta, sevgilisinin verdiği “Ben de seni seviyorum” cevabını, bizzat sevgilisinin ağzından işitmek ister.

“Sonraki iki beyit, manzûme sahibinin durumunun, sevgilisine ulaşmadığını ifade ediyor. Dolayısıyla mahbubu ona nasıl cevap versin?” şeklinde bir itirazla şöyle cevap vermek mümkündür: Manzûmenin siyakını ve sibakını incelediğimizde, sevgilinin, manzûme sahibinden tamamen habersiz olduğu sonucuna varamıyoruz. Dolayısıyla, âşık ile ma’şûk arasında birden fazla iletişim olması mümkündür. Ma’şûk’a ulaşmayan haller (veya haberler), özel veya belirli bir olaya has haberler olabilir.

Hadis usûlü kaynaklarına göre; “hasen hadis” iki kısma ayrılır:

Birincisi: Senedi “mestûr” bir râviden hâli olmayan hadistir.³³ Ancak bu mestûr râvi “yalancılık”, “gaflet” ve “hata yapmak” ile itham edilmemiş olma-

32 Ebû Dâvûd Süleyman b. Davud b. Cârûd Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî, I, Mısır, Daru Hecr, 1999, hadis no. 618, s. 505; Ebu Abdullah Muhammed b. İdris Şâfi’î, *el-Müsned*, Beyrut, Daru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1400/1980 s. 240; Ebu Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed İbn Hibban, *es-Sahîh*, thk. Şuayb Arnavut, I, Beyrut, Müessesetü’r-risâle, 1419/1998, hadis no. 66, s. 268; Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevra Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’ruf, IV, Beyrut, Daru’l-garbi’l-islâmî, 1419/1998, s.331, İlim 7, hadis no. 2657. Hadis in derecesi Tirmizî’ye göre Hasen - Sahih’tir.

33 İbn Salah, *‘Ulûmu’l-hadîs*, thk. Âişe Abdurrahman, Dâru’l-ma’ârif, t.y., s. 175.

lıdır. Diğer bir ifadeyle "Senedinde "yalancılık", "gaflet" ve "hata yapmak" ile itham edilmemiş "Mestûr (kapalı)" bir râvinin bulunduğu hadise "hasen hadis" denir".³⁴

Bu tarif, Tirmizî'nin "*Senedinde yalancılıkla itham edilen bir râvi bulunmamalıdır*"³⁵ şartına uymaktadır. Zira senedinde yalancılıkla itham edilen veya çok unutan veya çok hata yapan birisi bulunduğu zaman, adâlet ve zapt sıfatlarını kaybettiği için, zayıf hadis sınırları içerisine girmektedir. Bu tarifteki "mestur" ifadesi, "adâlet"i ve "zabt"ı tam tespit edilemediği, ancak hakkında da "yalancılık, gaflet ve hata" ithamı hiç bulunmayan bir râviyi kapsamaktadır. Adalet ve zaptı tam tespit edilemediği için "sahih" derecesinden aşağıya düşmüş, yalancılık, hata ve gaflet ile itham edilmediği için de "zayıf" derecesinden yukarı çıkmıştır. Zira "Berâat-ı zimmet, asıldır" ve "Bir kimsenin suçu ispatlanıncaya kadar, o kimse suçsuzdur" kuralları, hadis usûlünü de içine alacak kadar geniş kapsamlı evrensel bir prensiptir. Buradan hareketle, "Yukarıdaki "hasen hadis" tarifi, klasik hadis usûlû geleneğinde "hasen li gayrihi"nin tarifine daha yakın bir tariftir" demek mümkündür.

İkincisi: Râvisinin sıdk ve emâneti (yani adâleti) tam, ancak hıfz ve zabtı sahih derecesinden biraz düşük olan hadise, hasen hadis denir.³⁶ Bu tarif de "sahih li gayrihi"nin kapsamı içine girmektedir.

Hadis usûlû âlimlerinin hasen hadisin tarifi konusunda neler söylediklerine kısaca baktığımızda, bu konunun nezih bir tartışma içerisinde olgunlaştığını ileri sürebiliriz. Konuyu ilk gündeme getiren Tirmizî (ö. 279/892) olmuştur. O'nun hasen hadis tarifi şöyledir: "*Senedinde yalancılıkla itham edilen bir râvi olmayan, bir tarikten daha fazla tarik ile rivayet edilen, aynı zamanda şâz olmayan her hadis, bize göre hasen hadistir*".³⁷ Daha sonra gelen el-Hattâbî (ö. 388/998)'nin³⁸ tarifi şöyledir: "*Mahreci (çıkış yeri) bilinen, râvileri meşhur olan, hadislerin ekseriyetine uygun olan hadistir*".³⁹ "Mahreci bilinen" ibare-

34 İbn Salah, *a.g.e.*, s. 175.

35 İbn Dakîk el-İd Ebu'l-Feth Muhammed b. Ali b. Vehb, *el-İktirâh fî beyâni'l-İstulâh*, Beyrut, Lübnan, Daru kütübî'l-ilmiyye, t.y., s. 8.

36 Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, I, s. 171.

37 Tirmizî, *el-İlelû's-sağîr*, thk. Ahmet Muhammed Şâkir, V, Beyrut, Lübnan, Daru İhyai't-türâsi'l-arabî, s. 758.

38 Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî (ö. 388/998), Muhaddis ve lugatçı, bkz. Sâlih Karacabey, "Hattâbî", *DİA*, XVI, s. 489-491.

39 Ahmed b. Muhammed Ebu Süleyman Hattabî, *Me'âlimü's-sünen*, Halep, Matbaatü'l-ilmiyye, 1932, s. 6; Bedreddin İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-ravî fî muhtasarı ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, thk. Dr. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dimaşk, Dâru'l-fikir, 1406/1984, s. 35.

siyle, munkatı', muallak, mu'dal, mürsel, mübhem gibi muttasıl olmayan hadisleri tarif dışı bırakmıştır.⁴⁰

Ancak hadis usûlü'nde yazdığı eserle daha sonra gelen muhaddislere kaynak olan İbn Salah (ö. 643/1245), her iki tarifi de "Hasen hadisi, sahih hadisten ayırmıyor" gerekçesiyle eleştirmiş, ardından "*Meseleyi derinlemesine araştırdım. Tirmizi ve Hattabî'nin tariflerinin ulaştığı sınırları göz önünde bulundurdum. Neden böyle bir tarif yaptıklarını düşündüm. Sonunda şu neticeye vardım*"⁴¹ diyerek hasen hadisi iki kısma ayırmıştır:

1- Senedinde, ehliyeti tahakkuk etmemiş mestur bir râvi bulunan, ancak bu râvi, rivayetinde çok hata yapan gâfil bir râvi olmayan, hadis rivayetinde "yalancılık" ile itham edilmeyen, aynı şekilde "fâsık olmak" ile de itham edilmeyen, bununla birlikte hadisin metni, başka senet veya senetlerle de rivayet edilen (mütâbeât veya şevâhid ile desteklenen), böylece şâz veya münker hadis olmaktan çıkan hadistir. Tirmizî'nin tarifi bu kısma uymaktadır.⁴²

2- Râvileri sıdk ve emânet sıfatları ile meşhur olan, ancak, hıfz ve itkan sıfatlarındaki kusurlarından dolayı "sahih hadis" râvilerinin derecesine ulaşamayan, bununla birlikte münker hadis derecesinin yukarısına çıkan, şâz da olmayan, herhangi bir illeti de bulunmayan hadistir. Hattabi (ö. 388/998)'nin tarifi de bu kısma uymaktadır.⁴³

٤- وَأَمْرِي (مَوْقُوفٌ) عَلَيْكَ وَلَيْسَ لِي * عَلَى أَحَدٍ إِلَّا عَلَيْكَ الْمَعْوَلُ

4. Benim hâlim (durumum ve haberim) sana ulaşmadan, senin bir altındaki makamda mevkuf (durdurulmuş)tur. Hâlbuki benim, senden başkasına güvenim yoktur. Ben yalnızca sana i'timad ederim.

Hadis usûlü literatüründe "mevkuf hadis", senedinin sonu, Hz. Peygamber'e kadar yükselmeyen, bilakis sahabede duran hadistir. Birbaşka ifadeyle, sahabenin söz ve fiillerini nakleden hadistir.⁴⁴

40 Muhammed b. Muhammed b. Süveylim Ebu Şehbe, *el-Vasût fî ulûmin ve mustalahi'l-hadîs*, Daru'l-fikri'l-arabî, t.y., s. 265.

41 İbn Salah, *'Ma'rifetü Ulûmi'l-hadîs*, s. 175

42 İbn Salah, *a.g.e.*, s.175.

43 İbn Salah, *a.g.e.*, s. 176.

44 İbn Salah, *a.g.e.*, s. 46.

هـ- وَلَوْ كَانَ (مَرْفُوعًا) إِلَيْكَ لَكُنْتُ لِي * عَلَى رَغَمِ عَذَالِي تَرْقُ وَتَعْدِلُ

5. Eğer benim hâlim, senin (huzuruna çıkarılıp) yükseltelseydi (sana arz edilseydi), beni kınayıp aleyhimde konuşanlara rağmen, sen, bana acır ve bana dönüp meylederdin.

Hiz. Peygamber'e nisbet edilen, söz, fiil ve takrirlere, (makamı çok yüksek olduğu için) merfû' hadis denir.⁴⁵ Müellif, 4 ve 5. beyitlerde, kendisinin halinden bahseden sahih haberlerin, mahbubuna ulaşmadığından, bir alt makamda (vezirlerde veya özel kalem müdüründe) durdurulduğundan şikâyet eder. Eğer kendisinin hâli, mahbubuna sağlıklı bir şekilde ulaştırılmış olsaydı, onun kendisine acıyıp meyledeceğinden emindir. Dolayısıyla mahbubundan bir cevap gelmeyişi bir nev'i ma'zur görür.

٦- وَعَذُلْ عَذُولِي (مُنْكَرٌ) لَا أَسِيغُهُ * وَزُورُ وَ(تَدْلِيسٌ) يَرُدُّ وَيُهْمِلُ

6. Beni kınayanların kınaması (Benim aleyhimde konuşanların sözleri), **münker'dir** (çirkin ve kötüdür). **Ben, o sözleri caiz görmem.** (Onların aleyhte sözleri, bazen Münker sınırını da aşmıştır. Daha da ileriye gitmiştir). **"Yalan"dır.** (Hem de öyle yalan ki, hak ile bâtılı, doğru ile yanlış, güzel ile çirkin birbirine karıştırıp gizleyen) **"tedlis"tir.** (Tıpkı malın ayıbını, müşteriden gizleyen satıcı gibi. Onlar, benim söylediğim güzel sözleri ve yaptığım sâlih amelleri, büyük bir ustalıkla gizleyip tersine çevirerek sanki kötü sözler ve çirkin amellermiş gibi yaydılar. Onların bu yaptığı iş), **merdud** (reddedilmiş)tir. (Yalanları, kendilerine iade edilip reddedilmiştir. tedlisleri ise), **mühmel'dir.** (Onların bu çirkin davranışına, cezaların en ağır olan "İhmal etme, cevap vermeme, sessiz kalma, dikkate almama" cezası ile karşılık veriyorum)⁴⁶.

Müellif, bu beyitte, iki hadis usûlû ıstılâhına tevriye yoluyla işaret etmiştir: **1- Münker:** Adâlet sıfatını kaybetmiş bir râvinin sika bir râviye muhalefet ederek rivayet ettiği hadis e denir ⁴⁷ **2- Tedlis:** Sözlükte, malın ayıbını müşteriden gizlemek anlamına gelen "tedlîs", hadis usûlû terminolojisinde "Senetteki bir ayıbı gizleyerek senedin zâhirini güzelleştirmek"⁴⁸ demektir. Müdellis râvinin "Bana, Buhari rivayet etti" deyip meşhur Buhari'yi değil, aynı dönemde yaşayan başka

45 İbn Salah, a.g.e., s. 45.

46 Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Halil Tetâi, *el-Behcetü's-seniyye fî halli'l-işârâti's-seniyye*, Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkî, v. 20 A.

47 Hasan b. Muhammed el-Meşşât, *et-Takrîrâtü's-seniyye şerhu manzûmeti'l-Beykûniyye*, thk. Fevvâz Ahmed Zümerli, Beyrut, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1417/1996, s. 114.

48 Ebu Hafis Mahmud b. Ahmed Tahhân, *Teyisîru mustalahi'l-hadis*, 10. bs., Mektebetü'l-ma'ârif, 1425/2004, s. 96.

bir Buhari'yi kastetmesi, isim benzerliğinden dolayı hadisi aldığı hocasını atlayıp kendisiyle görüşmediği hocasının hocasından hadisi almış gibi rivayet etmesi gibi birçok çeşitleri olan tedlis, sinsi bir tuzak gibi olduğu için, ancak çok geniş ve derin bir birikime sahip olan muhaddisler tarafından fark edilir.⁴⁹

۷ – أَقْضَى زَمَانِي فِيكَ (مُتَّصِلِ) الْأَسَى * وَ(مُنْقَطِعًا) عَمَّا بِهِ أَتَوَصَّلُ

7. Ben zamanımı, sende tüketiyorum. (Biri bitmeden diğeri gelen, birbirine birleşik) **Muttasıl hüznlerimle.. Aralarımı birleştirmem gereken bağları kesip kopararak...** (Benim bütün zamanım, sabahım-akşamım, gecem-gündüzüm, hep seninle geçiyor. Senden ayrı kalmanın verdiği üzüntüler, peş peşe, ardı ardınca, biri tükenmeden diğeri başlayarak geliyor. Benim yapmam gereken başka işler varken, görüşmem gereken başka kişiler varken, arada bağ kurabileceğim başka şeyler varken, ben onların hepsiyle bağlarımı koparıyorum. Bütün zamanımı seninle geçiriyorum. Ömrümü seninle tüketiyorum).

İşbîlî, bu beyitte muttasıl ve munkatı' hadise işaret etmiştir. Fîrûzâbâdi (ö.817/1415)⁵⁰ “*El-Mecdü'l-lügavî*” adlı manzûmesinde “munkatı” hadisi şöyle tarif etmiştir: “*Münkati' hadis, senedinde mübhem bir şahıs olan veya hadis i nakleden râvinin, diğer râvilerden bir şahsı düşürdüğü rivayettir*”.⁵¹

Muttasıl hadisi Nevevî “et-Takrîb”te şöyle tanımlar: “*İster merfu' olsun, ister mevkûf, senedi muttasıl (birleşik) olan (senedinde kopukluk olmayan) hadis tir*”.⁵²

۸ – وَهَاتَا فِي أَكْفَانِ هَجْرِكَ (مُذَرَّجٍ) * تَكَلَّفَنِي مَا لَا أَطِيقُ فَأَحْمِلْ

8. İşte ben, senin hicran kefenlerinde müdrec'im. Bana, takatımın üzerinde ağırlık yüklüyorsun. Ben ise, o ağırlığı (yükü, sırtıma alıp) yükleniyorum

İşte ben, senden ayrı kalmanın verdiği üzüntüyle, sanki ölüyüm. İnsanlar, beni kefenlere sarıp bağladılar. “O öldü” diyerek yaydılar. Sen de beni ölü sanarak

49 İbn Hacer el-Askalanî, *Ta'rifü ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlîs*, thk. Dr. Âsım b. Abdullah el-Karyûti, Amman, Mektebetü'l-menâr, 1403/1983, s. 13.

50 Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö.817/1415), *el-Kâmûsü'l-muhîṭ* adlı sözlüğüyle tanınan Arap dili, tefsir ve hadis âlimi, bkz. Hulusi Kılıç, “Fîrûzâbâdî”, *DİA*, XIII, s. 142-145.

51 Ehdel, Süleyman b. Yahya b. Ömer Makbul el-Ehdel, *el-Menhelü'r-reviyy 'alâ manzûmeti'l-mecdî'l-lugavî*, thk. Harun b. Abdurrahman el-Cezâirî, Beyrut, Lübnan, Daru İbn Hazm, 1428/2007, s. 65.

52 Ebu Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*, thk. Muhammed Osman el-Haşet, Beyrut, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1406/1985, s. 32.

benden ayrılmış gibi davranıyorsun. Benden de bu ayrılığa alışmamı bekliyorsun. İşte bu, benim için bir "Teklîf mâ lâ yutâk (Güç yetirilmesi imkânsız bir teklif)"-tir. Her ne kadar sen, bana bu imkânsız teklifi yapsan da senden ayrı kalmamı beklesen de ben buna da tahammül edeceğim ve asla senden ayrılmayacağım.

Nâzım, bu beyitte, hadis usûlû terimlerinden "müdreç"e işaret etmiştir. Birçok çeşitleri olan müdreç hadis, râvinin Hz. Peygamber'in sözünü zikrettikten sonra, kendi sözünü ilave etmesi, böylece hadisi ondan rivayet eden talebesi, hocasının bu sözünü Hz. Peygamber'in sözü zannederek rivayet etmesidir.⁵³

۹- وَ أَجْرَيْتُ دَمْعِي فَوْقَ خَدِّي (مُدَبَّجًا) * وَمَا هِيَ إِلَّا مُهْجَتِي تَتَحَلَّلُ

9 (Söz ile olmasa da filin ile bana yaptığın bu tekliften dolayı) **Göz yaşlarımı, yanağımın üzerine bir nakış (müdebbec) gibi akıttım.** (Bir göz yaşım, gözümünden yanağımın üzerine damlayınca, aynı zamanda (aynı asırda) akranı olan diğer göz yaşım, bu hüznümü ondan alıp diğer akranına nakletti. Böylece göz yaşı damlalarım, hep birbirinin akranı (müdebbec) olarak devam ettiler. Göz yaşlarım tükenince de): **Mühce (damarlarımda akan kan) gözlerimden boşalıp aktı.**⁵⁴

Hadis usûlû ıstılahı olarak müdebbec, aynı asırda yaşayan iki râvinin birbirinden rivayet ettiği hadistir.⁵⁵

۱۰- فَرَمْتُفَقَ جَسْمِي وَ سَهْدِي وَ غَيْرَتِي * وَ (مُفْتَرِقٌ) صَبْرِي وَ (قَلْبِي) الْمُبْتَلِ

10. Cismim, uykusuz gecelerim, sessiz akan göz yaşlarım müttefiktir. Sabrım ve kederli kalbim ise Müfterik'tir.

Hadis usûlû terminolojisinde müttefik ve müfterik rivayet: Kendi ismi, babasının ismi, dedesinin ismi vs, ittifak eden (aynı olan), ancak zâtları farklı (müfterik) olan râvilerin, aynı hocadan rivayet ettiği hadise denir.⁵⁶

۱۱- وَ (مُؤْتَلِفٌ) وَجْدِي وَ شَجْوِي وَ لَوْعَتِي * وَ (مُخْتَلِفٌ) حَظِّي وَ مَا مِنْكَ أَمَلٌ

11. Vecdim (hüznüm), kederim ve aşk ateşim mü'telif'tir. Senden beklentim ile senin katındaki makamım ise muhtelif'tir.

Kelime anlamı "Birleşmek, aynı yerde toplanmak, bir araya gelmek" olan Mu'telif, hadis usûlû ıstılahında isimleri, künyeleri veya nisbelerinin Arapça hattı

53 Süyûtî, *Tedrib*, I, s. 314.

54 Tetât, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 26-27.

55 Süyûtî, *Tedrib*, II, s. 716.

56 Tahhân, *Teyisîr*, s. 252; Süyûtî *Tedrib*, II, s. 882.

(yazılışı) aynı olan (mu'telif), ancak teleffuzu farklı (muhtelif) olan râvilerin rivayetine denir. Misal: “Selâm” ve “Sellâm”, “Misver” ve “Müsevver”, “el-Bezzâz” ve “el-Bezzâr”⁵⁷

١٢- خُذِ الْوَجْدَ مِنِّي (مُسْنَدًا) وَ (مُعْنًى) * فَغَيِّرِي بِ (مَوْضُوع) الْهَوَى يَتَخَلَّلْ

12. Benden vecdimi (hüznümü veya aşkımı) müsned ve mu'an'an yollarla al. Benim dışındakiler hevalarının vaz'ettiği (uydurduğu) şeylerle çözüldüler (Benim dışındakiler, uydurma heves (aşk) ile bozulup gittiler)

Müsned, Hz. Peygamber'e nisbet edilen ve senedin başından sonuna kadar muttasıl râvilerle rivayet edilen hadise denir.⁵⁸

Mu'an'an, râvinin hocasından “an, an, an” lafızlarıyla rivayet ettiği hadistir. Muttasıl hadis hükmündedir.⁵⁹

Mevzû', herhangi bir kimsenin söylemediği bir sözü, yapmadığı bir fiili, ona nisbet etmektir. “Uydurma (Masnû') veya katıkl yalan (muhtelak)” kelimeleriyle de tarif edilebilir. Hz. Peygambere nisbet edilen uydurma haberler, en şerli haberlerdir. Bir haberin “uydurma” olduğu bildirilmeden, o haberi rivayet etmenin “Haram” olduğuna, hadis uleması ittifak etmiştir.⁶⁰

١٣- وَ ذِي نُبْدٍ مِنْ (مُبْهَم) الْحُبِّ فَاعْتَبِرْ * وَ غَامِضُهُ إِنْ رُمْتَ شَرْحًا أَطْوَلْ

13. İşte, mübhem (gizli) sevgiden birkaç misal, ibret al (iyi anla). O sevginin sırrını (gizemini) açıklamamı istersen, ben çok uzun bir şerh yazarım

Sözlük anlamı, “açık olmayan, kapalı, bilinmeyen” olan **mübhem**, hadis usûlü'nde, senetteki râvilerden herhangi birisinin kim olduğu bilinmeyen hadistir.⁶¹

Nâzım, mahbubuna duyduğu sevgiyi “Mübhemü'l-Hubb” tabiriyle dile getirmiştir. “Bu sevginin hakikati, zâhırde kapalıdır, bilinmez, anlaşılmaz. Tıpkı senedinde kapalı (mübhem) bir râviyi, alanında uzman olan muhaddisler bulup ortaya çıkardığı gibi, sevgi konusunda derinleşen uzman âlimler ancak benim bu sevgimin hakikatini anlayıp ortaya çıkarabilir” demeye getirmiştir. Hatta onların ortaya çıkarmasına gerek kalmadan, bizzat kendisi bir sonraki beyitte, bu sevgisinin içeriği hakkında önemli açıklamalar yapmıştır.

57 Tahhân, *Teyisîr*, s. 254; Süyûtî, *Tedrib*, II, s. 790.

58 Süyûtî, *Tedrib*, I, s. 199; Tahhân, *Teyisîr*, s. 170.

59 Süyûtî, *Tedrib*, I, s. 244.

60 Süyûtî, *Tedrib*, I, s. 323.

61 Süyûtî, *Tedrib*, I, s. 853; Tahhân, *Teyisîr*, s. 259.

١٤- (عَزِيزٌ) بِكُمْ صَبَّ دَلِيلٌ لِعَزْكُمْ * وَ (مَشْهُورٌ) أَوْصَافِ الْمَحَبِّ التَّذَلُّلُ

14. Sizinle aziz olan (değer ve kuvvet bulan), sizin izzetinizin önünde zelil (mahkum) olan bir sevgi... Sevenin, sevdiği kimsenin yolunda kendisini eritip yok etme (tezellül) özellikleriyle meşhur olduğu bir sevgi...

İşbîlî bu beyitte, aziz ve meşhur hadisin sözlük anlamını kullanıp ıstılah anlamına atıf yapmıştır. Hadis usûlû'nde **aziz**, senetteki tabakalardan herhangi birisinde iki veya üç râvi tarafından rivayet edilen hadistir. Eğer râvi sayısı üçten daha fazla olursa, bu rivayete "**meşhur**" ismi verilir.⁶²

١٥- (عَرِيبٌ) يَقَاسِي الْبُعْدَ عَنْكَ وَمَا لَهُ * وَ حَقُّكَ عَنْ دَارِ الْفَلَى مُتَحَوِّلٌ

15. Bir garip (âşık) ki, seninle kendi arasındaki uzaklıktan şiddetli elem duyuyor. Senin hakkını, imtihan yurdundan yüz çevirmiş, döndürülmüş görüyor

Sözlük anlamı vatanından uzakta, gurbette yaşayan kişi anlamında olan garip, hadis usûlû'nde, tek bir râvi tarafından rivayet edilen hadistir.⁶³

١٦- فَرَفَقًا بِ(مَقْطُوعِ) الْوَسَائِلِ مَا لَهُ * إِلَيْكَ سَبِيلٌ لَا وَ لَا عَنْكَ مَغْدِلٌ

16. O halde, (sevgilisine ulaştıran) vesileleri kopmuş birisine acımak yok mu? O'nun sana gidecek hiçbir yolu yok! Yok! Senden vazgeçme (dönüş) yolu da yok

Sözlükte "koparılmış, kopmuş, kesilmiş" anlamlarına gelen maktû', hadis usûlû'nde, Tabiine nisbet edilen rivayetlere denir.⁶⁴ İşbîlî bu beyitte, sözlük anlamı ile ıstılah anlamı arasında bir bağ kurar. Sevgilisi, Hz. Peygamber'dir. Merfu' hadistir. Senedin başından sevgilisine kadar giden vesileler, maalesef, sevgilisine ulaşmadan bir önceki durakta (sahabe mevkuf) bile değil, ondan da bir önceki durakta (Tabiin maktû') kesilmiştir. Bu nedenle üzüntülüdür. Zira bu kadar yol kat'edip ilerlemişken, sevgilisine ulaşmaya iki durak kalmışken, geriye dönmeyi kesinlikle düşünmemektedir. Ancak sevgilisine ulaşacak hiçbir yolu da yoktur. Bu nedenle şiddetli bir hüznün içindedir. Bir çıkış yolu, bir vuslat özlemi içindedir.

62 İbn Salah, *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 270; Süyûtî *Tedrib*, s. 632.

63 İbn Salah, *a.g.e.*, s. 270; Süyûtî, *Tedrib*, s. 632.

64 Tahrîr, *Taysîr*, s. 259; Süyûtî, *Tedrib*, I, s. 218; İbn Salah, *a.g.e.*, s. 47.

۱۷- فَلَا زِلْتُ فِي عَرْزٍ مَنِيعٍ وَ رِفْعَةٍ * ... وَلَا زِلْتُ (تَعْلُو) بِالتَّجَنُّيْ فَ (أَنْزِلْ)

17. Sen, izzet ve şerefte, ulaşılması mümkün olmayan bir yükseklikte yükselmeye devam ediyorsun. Sen, meyveler toplayarak yükseldikçe, ben iniyorum.

İşbîlî, sevgilisine hitaben “Sen, yükseklik ve yücelik izzetinde devam ediyorsun. Sen, yükselmeye devam ettikçe تَعْلُو, aramızdaki mesafe arttığı için, ben iniyorum أَنْزِلْ” diyerek, hadis usûlü terminolojisiindeki “âli isnâd” ve “nâzil isnâd” terimlerine işaret etmiştir. Zira, senet ve metin arasındaki râvi sayısı azaldıkça (hedefe ulaştıran vâsıta sayısı azaldıkça) isnat “âli, yüce” olur. Senet ve metin arasındaki râvi sayısı çoğaldıkça (hedefe ulaştıran vâsıta sayısı arttıkça) isnat “nâzil, düşük” olur.⁶⁵

۱۸- أُورِّي بِسُغْدَى وَ الرَّبَابِ وَ زَيْنَبِ * وَ أَنْتَ الَّذِي تُغْنِي وَ أَنْتَ الْمُؤَمَّلِ

18. Sü’dâ, Rabab ve Zeynep isimleriyle tevriye sanatı yaptığım zaman, kastım sensin. Emelim sensin. Maksadım sensin

Günlük hayatta “Sevgilim Zeynep, seni çok özledim” veya “Zeyneb’imden bana bir haber gelmiş” veya “Zeynebim bu ağacın altında otururdu” gibi cümlelerle yanıp tutuştuğum zaman, görenler, beni bir kıza âşık olmuş sanır. Hâlbuki, ben, bu isimleri zikredilen kızlara değil, sana âşığım. Maksadım sensin.

۱۹- فَخَذُ أَوَّلًا مِنْ آخِرٍ ثُمَّ أَوَّلًا * مِنْ النِّصْفِ مِنْهُ فَهُوَ فِيهِ مُكَمَّلٌ

19. Önce, (manzûmenin) sonundan al, sonra onun (beytin) yarısından ilkin al. İşte o zaman, (bu manzûmedeki mahbubum ve maksudumun kim olduğu) tamamlanacaktır⁶⁶.

۲۰- أَبْرُ إِذَا أَقْسَمْتُ أَنِّي بِحُبِّهِ * أَهَيْمُ وَ قَلْبِي بِالصَّبَابَةِ مُشْعَلٌ

20. Kalbim aşk ateşi ile tutuşmuş olduğu halde ben, onun sevgisiyle ya-nıyorum diye kasem ettiğim zaman, (yeminim her ne olursa olsun) yerine getiririm.

65 Ebu’l-Abbas Ahmed b. Hasan b. Ali el-Kasantînî İbnü’l-Hatib, *Şerefü’l-tâlib fi esne’l-metâlib*, Riyad, Mektebetü’r-rüşd, 1424/2003; s. 204.

66 Bu bilgilere göre, son beytin ilk kelimesi (ابر), ikinci yarının ilk kelimesi (اهيم), ikisini tamamladığımız zaman “İbrahim” ismi çıkıyor, bkz. Et-Tetâî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 61.

III. "Garâmî Sahih" Üzerine Yapılan Şerhler

Çekici bir üslupla sevgi ve aşktan bahsetmesi, hadis usûlû ıstılahlarını (belki de) ilk defa nazma dönüştürmesi, kapalı ifadeleriyle birçok manalara işaret etmesi gibi yönleriyle birçok ilim adamının dikkatini çeken bu eser üzerine, farklı zaman ve yerlerde 40'in üzerinde şerh yazılmıştır⁶⁷. Bunlardan bazıları şunlardır:

1.Şerhu kasîdeti ibn ferah el-işbîlî garâmî sahih: Şemseddin Ahmed b. Abdulhâdi el-Makdîsi el-Hanbelî (ö. 744/1344). Mısır'da Dârulfelâh yayın evi tarafından 2002 yılında Ömer b. Süleyman'ın tahkiki ile basılmıştır. Ayrıca Ebu Abdillâh Hüseyin b. Ukkâşe'nin tahkiki ile 2006 yılında "el-Fârûku'l-hadîsiyye" yayın evi tarafından Kahire'de "Mecmû'u resâili'l-hâfiz ibni Abdi'l-hâdi" ismi altında basılmıştır.

2.Şerefü't-tâlib fi esne'l-metâlib:⁶⁸ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Hasen b. Ali el-Kusantînî, İbnü'l-Hatîb, İbnü Kunfûz (ö.810/1408). Riyad'ta Mektebetü'r-rüşd, Dr. Abdülaziz Sağır Duhan'ın tahkikiyle 2003 yılında yayınlamıştır.⁶⁹

3.Zevâlû't-terah an manzûmeti ibni ferah:⁷⁰ İzzeddin Muhammed b. Ebu Bekir b. Abdülaziz, İbnü Cemâ'ah el-Kindî el-Hamevî el-Mısırî (ö.819/1417). Beyrut'ta Dâru ibn Hazm yayınevi, Beşir Dayf b. Ebu Bekir el-Cezâiri'nin tahkikiyle 2007 yılında basmıştır. 2010 yılında el-Mektebetü'l-asriyye tarafından Beyrut'ta, "Erbaatü şurûh li-metni Garâmî Sahih" başlığı altında tekrar basılmıştır.⁷¹

4.Şerhu manzûmeti ibn ferah: Zeynüddin Kasım b. Kutluboğa el-Hanefi (ö.879/1475)⁷². Bu şerh, 2010 yılında el-Mektebetü'l-asriyye tarafından Beyrut'ta, "Garâmî Sahih'in Dört Şerhi" başlığı altında basılmıştır⁷³. Yine aynı şekilde, 2011 yılında Kahire'de, Dâru'l-İmam Ahmed tarafından "Câmi'u şürûhi manzûmeti garâmî sahih" başlığı altında basılmıştır.

67 Fihrisü'l-hizâneti't-teymûriyye, II, s. 20-21.

68 Kettâni, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, s. 218.

69 İbn Hatîb, *Şerefü't-tâlib fi esne'l-metâlib*, s. 20.

70 Kettâni, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, s. 218.

71 İbn Cemâ'a el-Kindî, *Zevâlû't-terah şerhu manzûmeti ibn ferah*, thk. Hişam b. Muhammed el-Hasenî, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1431/2010, s. 85- 95.

72 Kettâni, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, s. 218.

73 Kasım b. Kutluboğa el-Hanefi, *Şerhu manzûmeti ibn ferah*, thk. Hişam b. Muhammed el-Hasenî, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1431/2010, s. 95-117.

5.el-Behcetü's-seniyye fi halli'l-işâratî's-seniyye:⁷⁴ Ebu Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Halil et-Tetât el-Mâlikî (ö.937/1531)⁷⁵. Yukarıda adı geçen şerhler, sadece manzûmede ismi geçen hadis usûlû terimlerini açıklamakla yetinirken; bu şerh, dil özellikleri, kelimelerin Arap dilinde içerdiği anlamlar ve edebî sanatlar gibi yönleri en fazla değinen şerhtir. Hadis usûlû ıstılahlarını da açıklayan bu şerhin herhangi bir yayın evi tarafından basıldığı bilgisine ulaşamadım. Manzûmenin tercüme ve şerhinde en çok istifade ettiğim bu şerhin “Mektebetü'l-haremi'l-mekkî” kütüphanesindeki yazma nüshasını esas aldım.

6.Şerhu Garâmî Sahih: Şemseddin Ebu Fazl Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ed-Delecî el-Osmânî (ö.948/1542). Kettânî'nin “*er-Risâletü'l-Müstatrafe*”de bahsettiği⁷⁶ bu şerhin herhangi bir yayınevi tarafından basılıp basılmadığı bilgisine ulaşamadım.

7.Şerhu manzûmeti ibn ferah fi ilmi mustalahi'l-hadis : Yahya b. Abdurrahman el-Karâfî el-Isbehânî (ö.962/1555). Beyrut'ta, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye tarafından 2016 yılında Muhammed b. Ra'd b. Abdullah el-Bâlânî'nin tahkiki le basılmıştır. Ayrıca Beyrut'ta 2003 yılında, Muhammed b. Şâyib Şerif el-Cezâiri'nin gözetiminde “Dâru İbn Hazm” yayın evi tarafından “Nevâdiru Tûrâsî'l-Mâlikîyye” adı altında basılmıştır.

8.Beyânü mâ lil-hadîs min mustalah bi-şerhi manzûmeti ibni ferah: Abdulkâdir b. Ahmed b. Abdulkâdir el-Guneymî el-Ensârî (ö.983/1576). Beyrut'ta Dâru'l-beşâiri'l-islamiyye tarafından 2006 yılında Nureddin Tâlib'in tahkiki ile basılmıştır.

9.el-Milehu'l-garâmîyye alâ manzûmeti ibn ferahi'l-lâmîyye: Muhammed b. Ahmed b. Sâlim es-Sefârînî (ö.1188/1775). Beyrut'ta Dâru İbn Hazm yayın evi tarafından Sâmi Enver Câhîn tahkiki ile 1996 yılında basılmıştır.

10.eş-Şerhu'l-melîh 'alâ mukaddimeti garâmî sahih: Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdulkadir el-Mâlikî el-Ezherî (ö.1232/1817). 2010 yılında el-Mektebetü'l-asriyye tarafından Beyrut'ta, “*Erbaatü şurûh li-metni Garâmî Sahih*” başlığı altında basılmıştır⁷⁷

74 el-Hanefî, *a.g.e.*, s. 95-117.

75 *Fihrisü'l-hizâneti't-teymûriyye*, II, s. 9.

76 Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, s. 218.

77 Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdulkadir el-Mâlikî Ezherî, *eş-Şerhu'l-melîh 'alâ mukaddimeti Garâmî sahih*, thk. Hişam b. Muhammed el-Hasenî, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1431/2010, s. 17- 70.

Sonuç

İslam ilim tarihinde, yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, hadis usûlü alanında yazılan eserler "daha zengin ve çeşitli" bir yapıya bürünmüştür. Artık mensur eserlerin yanısıra manzum eserler de yazılmaya başlamıştır. Bu manzum eserler, hadis usûlüne farklı bir boyut kazandırarak, onun cazibesini arttırmış, içeriğinin daha kolay öğrenilmesine sebep olmuştur.

Makalemizde, hicri yedinci yüzyılda ortaya çıkan iki manzum eserden (Hüveyyî (ö.693/1294)'nin "*Elfiye*"si ve İşbîlî (ö. 699/1300)'nin "*Garâmî Sahih*" manzûmesi) hangisinin önce yazıldığı sorusuna cevap bulmaya çalıştık. Araştırmamızın neticesinde, İbn Ferah el-İşbîlî'nin "Garâmî Sahih" manzûmesinin daha önce yazıldığını tespit ettik. Dolayısıyla hadis usûlünde daha önce yazılan bir manzum eser ortaya çıkmadığı müddetçe, "Bu alanda yazılan ilk manzum eser "Garâmî Sahih", ilk çıkışı açan müellif te İbn Ferah el-İşbîlî'dir" dememiz mümkündür.

"Garâmî Sahih" manzûmesinden sonra, Şihabüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Halil b. Se'âde b. Cafer el-Huveyyî (ö. 693/1294), İbn Salah (ö. 643/1245)'ın mensur "Ulûmü'l-Hadis"ini 1610 beyitle nazma çevirmiştir. Onu, Hâfız Abdurrahman b. Hüseyin el-İrâkî (ö. 806/1404)'nin elfiyesi, Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman b. Abdulhâlık b. Sinan el-Berşensî (ö. 808/1406)'nin *Elfiye*'si ve Celâleddin Süyûti (ö. 911/1506)'nin *Elfiye*'si takip etmiştir. Bunların haricinde kısa, orta ve uzun birçok manzûmeler yazılmıştır.

İbn Ferah el-İşbîlî, sahih, zayıf, hasen, mu'dal, mürsel, mevkuf, merfu' gibi hadis usûlü terimlerinin lafızlarını zikrederek, kelime anlamıyla terim anlamı arasında bir alaka kurmaya çalışıp, sevgi ve aşk konulu 20 beyitli bir gazel üretmiş, bu manzûme İslam dünyasında büyük bir ilgi görmüş, üzerinde 40'tan fazla şerh ve haşiye yazılmıştır.

İbn Ferah el-İşbîlî, bu manzûmesinde, tevriye, kinaye ve istiare gibi edebî sanatları büyük bir ustalıkla kullanmış, böylece hadis usûlü gibi teknik bir bilim dalına edebî bir zevk katmıştır.

Kaynakça

- Altıkulaç, Tayyar, “Zehebî”, *DİA*, XXXIV, 2013.
- Bağdâdî, İsmail b. Muhammed Emin b. Mîr Selim, *Hediyetü'l-Ârifîn Es-mâü'l-Müellifîn ve Âsaru'l-Musannafîn*, İstanbul, Maarif Vekâleti Matbaası, 1370/1951.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, Ebu Bekir, *El-Hilâfiyyât beyne'l-imâmeyni eş-şâfi'î ve ebî hanîfe*, thk. Mahmud b. Abdulfettah Ebu Şezâ en-Nehhâl, Kahire, er-Ravza li'n-neşri ve't-tevzî', 1436/2015.
- Bulut, Ali, *Bedi' İlmi*, İstanbul, İFAV Yayınları, 1437/2016.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî, *es-Sihâh tâcü'l-lügah*, thk. Ahmed Abdulgafur Attâr, Beyrut, Dâru'l-İlim li'l-melâyîn, 1408/1987.
- Durmuş, İsmail, “Tevriye”, *DİA*, XXVI, 2012.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Saydâ, Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, t.y.
- Ebu Şehbe, Muhammed b. Muhammed b. Süveylim, *el-Vasît fi ulûm ve mustalahi'l-hadîs*, Daru'l-fikri'l-arabi, t.y.
- Ehdel, Süleyman b. Yahya b. Ömer Makbul el-Ehdel, *el-Menhelü'r-ravî 'alâ manzûmeti'l-mecdi'l-lugavî*, thk. Harun b. Abdurrahman el-Cezâirî, Beyrut, Daru İbn Hazm, 1428/2007.
- Ezherî, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdulkadir el-Mâlikî, *Eş-Şerhu'l-melîh 'alâ mukaddimeti Garâmî sahih*, thk. Hişam b. Muhammed el-Hasenî, Beyrut, Mektebetü'l-asriyye, 1432/2010.
- Fihrisü'l-hizâneti't-teymûriyye*, Mustalahu'l-hadis, Kahire, Daru Kütübî'l-Mısriyye, 1366/1947.
- Gazzî, Şemseddin Ebu Meâli Muhammed b. Abdurrahman b. el-Gazzî, *Dîvânü'l-islâm*, thk. Seyyid Kûsrevi Hasan, Beyrut, Daru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1411/1990.
- Hamevî, Şihabüddin Ebu Abdillâh Yakut b. Abdullâh, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, Dâru Sâdır, t.y.
- Hattabî, Ahmed b. Muhammed Ebu Süleyman, *Me'âlimü's-sünen*, Halep, Matbaatü'l-ilmiyye, 1351/1932.
- İbn Cemâ'a, Bedreddin, *el-Menhelü'r-ravî fi muhtasarı ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, thk. Dr. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dimaşk, Dâru'l-fikir, 1406/1986.

İbn Cemâ'a el-Kindî, İzzüddin Muhammed b. Ebu Bekir b. Abdulaziz, *Zevâ-lü't-terah şerhu manzûmeti ibn ferah*, thk. Hişam b. Muhammed el-Hasenî, Beyrut, Mektebetü'l-asriyye, 1431/2010m.

İbn Dakîk el-îd, Ebu'l-Feth Muhammed b. Ali b. Vehb, *el-iktirâh fi beyânî'l-istilâh*, Beyrut, Daru kütübî'l-ilmîyye, t.y.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali, el-Askalânî, *Mecme'u'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres*, thk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlî, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, 1414/1994.

_____, *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi nuhbeti'l-fiker*, thk. Nureddin Itr, Dimaşk, Matbaatü's-sabâh, 1420/2000.

_____, *Ta'rîfû ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîn bi't-tedlîs*, thk. Dr. Âsım b. Abdullah el-Karyûtî, Amman, Mektebetü'l-menâr, 1403/1983.

_____, *İnbâü'l-gumur bi-ebnâi'l-umur*, thk. Hasan Habeşî, Mısır, İhyaü't-Türâsi'l-İslamî, 1388/1969.

İbnü'l-Hatib, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Hasan b. Ali el-Kusantînî, *Şerefü't-tâlib fi esne'l-metâlib*, Riyad, Mektebetü'r-rüşd, 1423/2003.

İbn Hibban, Ebu Hâtım Muhammed b. Hibban el-Büstî, *es-Sahih*, thk. Şuayb Arnavut, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1418/1998.

İbn Huzeyme, Ebu Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme, *es-Sahih*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut, el-Mektebü'l-islamî, t.y.

İbnü'l-İmad, Ebu Felah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed b. İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb min ahbâri men zeheb*, thk. Mahmud el-Arnaut, Dimaşk, Beyrut, Dâru İbn Kesir, 1406/1986.

İbn Kesir, *Tabakâtü's-şâfi'îyyîn*, thk. Ahmed b. Ömer Hâşim, Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1413/1993.

İbn Kutlubağa, Kasım b. Kutlubağa el-Hanefî, *Şerhu manzûmeti ibn Farah*, thk. Hişam b. Muhammed el-Hasenî, Beyrut, Mektebetü'l-asriyye, 1431/2010.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali, Ebu'l-Fazl, *Lisanü'l-arab*, Beyrut, Dâru Sâdır, 1414/1993.

İbn Nâsirüddin, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdullah b. Muhammed ed-Dimaşkî, *Ukûdü'd-dürer fi 'ulûmi'l-eser*, thk. Seyyid Subhî el-Hüseynî - Mustafa İsmail, Beyrut, Daru İbn Hazm, 1426/2005.

İbnü's-Salah, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Âişe Abdurrahman, Dâru'l-ma'ârif, t.y.

_____, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Nureddin Itr, Beyrut, Dâru'l-fikr, 1986/1406.

İbnü Seyyidihi, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail b. Seyyidihi el-Mursi, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.

İbn Teğrî-Berdî Ebu'l-Mehasin, Yusuf b. Teğrî Berdî b. Abdullah, *En-Nü-cûmu'z-zâhira fi mülûki mısra ve kâhira*, Mısır, Daru'l-Kütüb, Kültür ve İrşâd bakanlığı, t.y.

İşbîlî, Ahmed b. Ferah, *Muhtasarü hilâfîyyâti'l-beyhaki*, thk. Ziyâb Abdülkerim Ziyâb Akl, Riyad, Mektebetü'r-rüşd, 1417/1997.

Kallek, Cengiz, "İbn Cemâa", *DİA*, XIX, 1999.

Kandemir, M. Yaşar, "Tirmizî", *DİA*, XXXXI, 2012.

_____, "Muaz b. Cebel", *DİA*, XXX, 2005.

_____, "İbn Salah", *DİA*, XXI, 2000.

Karacabey, Sâlih, "Hattâbî", *DİA*, XVI, 1997.

Kehhâle, Ömer b. Rıza b. Muhammed, *Mu'cemü'l-müellifn*, Mektebetü'l-müsennâ, Daru'ihyâi't-türâsi'l-arabi, t.y.

Kettânî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebu'l-Feyz Cafer b. İdris, *er-Risâletü'l-müstatrafe li-beyânî meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrafe*, thk. Muhammed Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî, Dâru'l-beşâiri'l-islamiyye, 1421/2000 m.

Kılıç, Hulusi, "Firuzabadî" *DİA*, XIII, 1996.

Koca, Ferhat, "İbnü'l-Hâdî", *DİA*, XIX, 1999.

Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997.

Meşşât, Hasen b. Muhammed el-Meşşât, *et-Takrîrâtü's-seniyye şerhu man-zûmeti'l-Beykûniyye*, thk. Fevvâz Ahmed Zimirli, Beyrut, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1996.

Nevevî, Ebu Zekerıyyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*, thk. Muhammed Osman el-Haşet, Beyrut, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1405/1985.

Nüveyhid, Âdil, *Mu'cemü'l-müfessirin*, Beyrut, Müessesetü Nüveyhid, 1408/1988.

Pala, İskender – Durmuş, İsmail, "İstiâre", *DİA*, XXIII, 2001.

Safedî, Salahuddin Halil b. Aybek b. Abdullah, *Fazzu'l-hitâm ani't-tevriye ve'l-istihdâm*, nşr. El-Muhammedi Abdulaziz el-Hinnâvî, Kahire, Dâru't-tibâati'l-muhammediyye, 1399/1979.

Sakallı, Talat, "*İbn Kutluboğa*", *DİA*, XX, 1999.

Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav'u'l-lâmi' li eh-li'l-karni'l-tâsi'*, Beyrut, Dâru Mektebeti'l-Hayatî, t.y.

Sefârînî, Muhammed b. Ahmed b. Sâlim, *el-Milehu'l-garâmiyye ala man-zûmeti ibn ferah el-lâmiyye*, thk. Sâmi Enver Câhîn, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1417/1996.

Sübkî, Tâcüddin Abdulvehhab b. Takıyüddin, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk, Dr. Muhammed Mahmud Muhammed et-Tanâhi - Dr. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, 2. bs., Dâru'l-hecr, 1413/1992.

Süyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebu Bekir, *Buğyetü'l-vü'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Lübnan, Saydâ, Mektebetü'l-Asriyye, t.y.

_____, *Tedribü'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-nevâvî*, thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâyâbî, Dâru Taybe, t.y.

Şâfiî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris, *el-Müsned*, Beyrut, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1400/1980.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-Bedrü't-tâli' bi mehâsini min ba'di'l-karni's-sâbi'*, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, t.y.

Şümunnî, Takıyyüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed, *el-Aliyyü'r-rütbe fi şerhi nazmi'n-nuhbe*, thk. Harun b. Abdurrahman el-Cezâirî, Beyrut, Daru İbn Hazm, 1424/2003.

Tahhân, Mahmud b. Ahmed b. Mahmud Tahhân, Ebu Hafs, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, 10. bs., Mektebetü'l-maârif, 1425/2004.

Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, *eş-Şekâiku'n-nu'maniyye fi ulemâi'd-devleti'l-osmaniyye*, Beyrut, Daru'l-kitâbi'l-arabî, t.y.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd, Süleyman b. Davud b. Cârûd, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî, Mısır, Daru Hecc, 1420/1999.

Tetâî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Halil, "*el-Behcetü's-seniyye fi halli'l-işârâti's-seniyye*", Mahtût, Mektebetü'l-Haremi'l-Mekki, t.y.

Tilimsâni, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Ezhâru'r-riyâz fi ahhâri'l-kâdı iyâz*, thk. Mustafa Sakka, Kahire, Lecnetü't-te'lif ve't-tercüme ve'n-neşr, 1358/1939.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrut, Daru'l-garbi'l-islâmî, 1418/1998.

_____, *el-İlelû's-sağîr*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut, Daru İhyai't-türâsi'l-arabi, t.y.

Uleymî, Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman, *el-Ünsü'l-celîl bi tâ-rihi'l-kudsi ve'l-halil*, thk. Adnan Yunus Abdülmecid, Amman, Mektebetü Dendîs, t.y.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Tarihu'l-islam*, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmurî, Beyrut, Dâru'l-kitabi'l-arabî, 1413/1993.

_____, *Târîhu'l-islâm*, thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-garbi'l-islâmî, 2003.

_____, *Mu'cemu's-şüyûhi'l-kebîr*, thk. Muhammed Habib, Taif, Mektebetü's-Sıddık, 1418/1998.

Ziriklî, Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed, *el-A'lâm*, 15. bs., Dâru'l-ilim li'l-melâyîn, 1423/2002.